

Inleiding

RICK HONINGS & GERT-JAN JOHANNES

Willem Bilderdijk (1756-1831) was dichter, jurist en taalgeleerde. Hij beheerste een stuk of tien talen en hij kon behoorlijk goed tekenen en schilderen. Hij had genoeg verstand van geneeskunde om zelf recepten te schrijven volgens de regels der kunst. Hij gaf koning Lodewijk Napoleon lessen Nederlands en vertaalde in diens opdracht de Code Pénal, het Franse Wetboek van Strafrecht. Hij schreef honderden brieven: prikkelende en persoonlijke, geleerde en soms geërgerde, in het Nederlands, Engels, Frans, Duits, Italiaans en Latijn. Hij was een fervent aanhanger van Oranje, maar betoonde zich ook trouw aan Napoleon. Hij kon een bullebak zijn, maar hij kon ook heel beminnelijk uit de hoek komen.

Op latere leeftijd was hij de schrik van de Verlichtingsbeweging. Hij schreef een reactionaire *Geschiedenis des vaderlands* (die postuum verscheen) en werd mede daardoor de grondlegger van het Réveil: de christelijke opwekkingsbeweging die het gevoel centraal stelde, een meer centrale rol voor de godsdienst in het dagelijks leven bepleitte en zich verzette tegen 'de geest der eeuw'. Maar bovenal werd en wordt Bilderdijk door vriend zowel als vijand beschouwd als de grootste dichter van zijn tijd. In totaal schreef deze 'onvermoeibare versifex', zoals de criticus Conrad Busken Huet hem noemde, ruim driehonderdduizend dichtregels. Die werden na zijn dood door zijn toegewijde leerling en bewonderaar Isaäc da Costa in vijftien delen uitgegeven. Wie alle eerste drukken van zijn werken naast elkaar wil zetten, heeft aan vier meter kastruimte niet voldoende.

Door omstandigheden moest tijdens Bilderdijks leven twee keer zijn boekenverzameling geveild worden; de veilingcatalogi vormen een vrijwel compleet overzicht van alle gebieden van de toenmalige kunsten en wetenschappen. Als iemand het predicaat 'homo universalis' verdient, dan was het Bilderdijk wel. Geen wonder dat een zo veelzijdig mens als Bilderdijk veelzijdige reacties oproept. Zijn Zwolse collega-dichter Rhijnvis Feith noemde hem al 'n onbegriepelijk mensch', en voor (literatuur)historici is

◀ Olieverfschilderij van Bilderdijk, door Mattheus Ignatius van Bree, ongedateerd.

hij dat altijd gebleven.¹ Vandaar zulke uiteenlopende benamingen als ‘de grote ongenietbare’ (Johan Huizinga) of ‘een geniale dwarsligger’ (Peter van Zonneveld). Willem van den Berg noemde hem, in navolging van Busken Huet, ‘een nachtegaal onder de bastaard-nachtegalen’.²

Ook dichters en schrijvers hebben zich over Bilderdijk uitgelaten. J.C. Bloem was zijn leven lang geboeid door deze ‘grootte figuur’, vooral door diens persoonlijkheid: ‘Als men dien eenmaal heeft leeren kennen, voorzoover dat uit bescheiden mogelijk is, en men is voor zulke gestalten ontvankelijk, dan oefent deze een onvergankelijke aantrekking uit.’³ Willem Frederik Hermans spiegelde zich in zijn jonge jaren aan Bilderdijk. In 1951 schreef hij aan Gerard Reve: ‘Als ik ooit de literatuurgeschiedenis inga, zal het misschien wezen als Bilderdijk: niet helemaal niets, maar toch voor “moderne mensen” (anno 2000) volkomen onverteerbaar.’⁴ Jan Wolkers beschreef in *Kort Amerikaans* (1962) hoe zijn vader de dichtwerken van Bilderdijk jarenlang als verhoging gebruikte om het haar van zijn kinderen te kunnen knippen: ‘En daar zat ik, iedere veertien dagen op een stoel, opgehoogd met de verzamelde dichtwerken van Bilderdijk, met een laken om me heen.’⁵ De Haarlemse dichter George Moorman noemde hem een ‘geniale griezels met zware beharing en een slepend been’.⁶

Zoals afdoende blijkt uit deze kwalificaties en beschrijvingen, was er behalve grenzeloze bewondering ook vaak sprake van *debunking*. Dat begon al tijdens Bilderdijks leven. Zijn hypochondrie, zijn merkwaardige opvattingen over huwelijkstrouw, zijn extreme standpunten op religieus en politiek gebied – het waren allemaal factoren die evenzovele kansen tot heftige veroordeling en smadelijke typering boden, al behielden de meeste tijdgenoten tegelijkertijd waardering voor zijn virtuoze talent. Wanneer je eens grappig uit de hoek wilde komen, kon je altijd nog wijzen op het retorische karakter van veel van Bilderdijks poëzie en hem ‘Bilderdijk’ noemen. Busken Huet, Multatuli en later de Tachtigers veegden de vloer aan met Bilderdijk en zijn werk.

Ondanks alle pogingen om Bilderdijk van zijn voetstuk te stoten, konden zijn leven en werk ook in de twintigste en eenentwintigste eeuw op veel belangstelling rekenen. De afgelopen decennia hebben tal van studies, tekstedities, bloemlezingen en brievenuitgaven over en met betrekking tot Bilderdijk het licht gezien. Van 1984 tot 2019 verscheen bovendien het tijdschrift *Het Bilderdijk-Museum*, dat een schat aan informatie bevat. Het ziet er niet naar uit dat die belangstelling voorlopig zal afnemen. Steeds weer zijn er nieuwe onderzoekers die geboeid raken door de eigenzinnige dichter.

Een bewogen leven

Dat er steeds zoveel aandacht is geweest voor Bilderdijk, heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat zijn levensloop sterk tot de verbeelding spreekt. Bilderdijk werd geboren in 1756 te Amsterdam. Hij bleek een wonderkind. Zijn eerste triomfen beleefde hij in de dichtgenootschappen van zijn tijd. Zijn eerste afzonderlijk verschenen dichtbundel, *Mijn verlustiging*, vol erotische verzen, zag in 1781 het licht. Na zijn rechtenstudie in Leiden (1780-1782) vestigde hij zich als advocaat in Den Haag. Vanwege zijn fel beleden orangisme werd hij een nationaal befaamde Oranjeklant. In hekeldichten en op spotprenten uit het kamp van de Patriotten werd hij dan ook volop belachelijk gemaakt.

Zijn in 1785 gesloten huwelijk met Catharina Rebecca Woesthoven bleek niet gelukkig. Hun karakters pasten niet bij elkaar en bovendien gaf Bilderdijk aanzienlijk meer geld uit dan hij verdiende. Dit leidde tot grote conflicten, waarbij Bilderdijk zich van een gewelddadige kant liet zien. Kindersterfte wierp een schaduw over hun bestaan. Toen in 1795 de Fransen Nederland binnenvielen, weigerde Bilderdijk op hoge toon als advocaat de eed van trouw af te leggen op het nieuwe bewind en op de rechten van de mens. Daarom werd hij uit Nederland verbannen. Dat verloor hem niet alleen van een slecht huwelijk, maar ook van een schuldenlast.

In Engeland ging hij een relatie aan met de twintig jaar jongere Katharina Wilhelmina Schweickhardt, aan wie hij Italiaans doceerde. Hij overlaadde haar met hooggestemde liefdesbrieven. Deze getalenteerde vrouw, zelf ook dichteres, werd de liefde van zijn leven. In 1797 volgde ze hem naar Duitsland. Omdat Bilderdijk nog gehuwd was, konden ze aanvankelijk niet onder één dak leven. Bilderdijk verbleef in Brunswijk, zij in Hildesheim en later in Peine, met de kinderen die ze kregen. In Duitsland hield Bilderdijk het hoofd boven water met het geven van privaattlessen. In 1802 werd de scheiding van zijn vrouw bekrachtigd en gingen Bilderdijk, Schweickhardt en hun kinderen samenwonen.

In 1806 keerde Bilderdijk terug naar Nederland. Koning Lodewijk Napoleon, die kort daarna de troon besteege, benoemde hem tot zijn taaldocent. Intussen bleef Bilderdijk zich op literair gebied manifesteren, vaak balancerend op de rand van overspannenheid. In 1807 was hij in Leiden

▲ Charles Howard Hodges, portret van Bilderdijks eerste echtgenote Catharina Rebecca Woesthoven (1763-1828), circa 1793.

getuige van de buskruitramp, die de stad in puin legde en waarbij 161 inwoners de dood vonden. Bilderdijk was, zoals altijd, vooral met zichzelf bezig, en zag in de ramp zijn eigen noodlot weerspiegeld.⁷

Na Napoleons nederlaag en de terugkeer van Oranje hoopte hij een professoraat te bemachtigen. Dit werd hem niet gegund. Dat hing niet alleen samen met zijn onmaatschappelijke gedrag en zijn totale ongeschiktheid voor het leven, maar ook met zijn omstreken, steeds ‘fundamentalistischer’ wordende ideeën.

Vanaf zijn komst naar Leiden in 1817, waar hij als privatdocent studenten ging onderwijzen in de vaderlandse geschiedenis, ontpopte Bilderdijk zich tot een antirevolutionaire cultuurcriticus met profetische allures. In die hoedanigheid wist hij een kleine schare geestverwanten om zich heen te verzamelen, die hem op handen droeg. Vanwege zijn reactionaire standpunten streek Bilderdijk velen tegen de haren in, waardoor hij in een isolement terechtkwam. Vrienden wendden zich van hem af. Daar kwam nog een groot persoonlijk leed bij. Het verdriet om de dood van kroost was Bilderdijk niet vreemd, maar het overlijden in 1818 van de volwassen Julius, die als matroos op de Javazee voer, kwamen Wilhelmina en hij niet te boven.

De laatste jaren van zijn leven bracht hij, tegen zijn zin, in Haarlem door. In 1830 overleed Wilhelmina op 53-jarige leeftijd. Bilderdijk, die toch al geen liefhebber van het leven was, ‘reikhalsde’ nu meer dan ooit ‘naar het graf’. Op 31 december 1831 blies hij de laatste adem uit. Daarmee kwam er een einde aan het leven van een van de veelzijdigste en meest excentrieke figuren uit de Nederlandse geschiedenis, die op tal van gebieden zijn stempel heeft gedrukt.

Een Leidse Bilderdijk-collectie

Rijk is de zo getalenteerde en tot het laatst actieve Bilderdijk nooit geworden van al zijn werk. Integendeel. Lange perioden leefden hij en zijn gezinsleden zelfs in tamelijk armoedige omstandigheden. Toch liet hij de wereld een bijzonder rijke erfenis na: vele duizenden bladzijden aan gedrukte werken en manuscripten met gedichten, verhandelingen, brieven en tekeningen. Lyrische uitboezemingen en diepe gedachten, controversiële stellingen en ironische observaties, wanhopige kreten en smartelijke doodsverlangens, grove humor en fijnzinnige scherts – bij Bilderdijk vinden we niet het Hollandse binnenhuis maar de hele mens en het volle leven, met al zijn tegenstrijdigheden.

Gelukkig waren er al vroeg mensen die de waarde van die erfenis onderkenden. Tal van keren hielpen weldoeners Bilderdijk dan ook met giften, waardoor hij kon blijven schrijven, met contacten in de uitgeverwereld, of met technische ondersteuning van zijn publicaties. Na zijn dood waren er vrienden en bewonderaars als zijn leerling Isaïc da Costa, die de uitgave van Bilderdijks dichtwerken verzorgde en er een biografie van de dichter aan toevoegde; de hoogleraren Tydeman – vader en zoon – die hun correspondentie met Bilderdijk in twee delen publiceerden; en Willem Messchert, die van Bilderdijks briefwisseling met verschillende correspondenten een vijfdelige uitgave in het licht gaf.

Maar juist tijdens Bilderdijks laatste levensjaren begon men in Nederland en elders tevens de waarde van de niet-gedrukte nalatenschap van schrijvers en wetenschappers te onderkennen. De romantische verering van het genie maakte dat van een groot man niet alleen portretten, maar ook haarlokken, dodenmaskers en allerlei andere parafernalia zeer de moeite van het verzamelen waard werden, zoals Rick Honings in zijn bijdrage laat zien. Dat gold nu ook voor gesigioneerde of door de schrijver ('zelf!', 'eigenhandig!') van handgeschreven aantekeningen voorziene publicaties, en voor manuscripten en brieven. Dit verzamelgebied werd bovendien sterk gestimuleerd doordat juist in deze periode de filologie van de moderne talen opkwam. Handschriftelijke aantekeningen, manuscripten en brieven konden de nieuwe taal- en literatuurvorsers helpen bij hun speurtocht naar tekstvarianten en naar de 'oerversie', of juist de 'laatste door de schrijver gewenste' versie van teksten.

Drie grote Bilderdijk-verzamelaars waren Bastiaan Klinkert, Jan Wap en Hendrik Tollens. De collectie van Klinkert is terechtgekomen bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, die van Wap bij de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Tollens' Bilderdijk-collectie vormde een zeer belangrijke basis voor de collectie van de Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum'. Deze vereniging werd opgericht in 1907, een jaar na de Bilderdijk-tentoonstelling die ter gelegenheid van zijn honderdvijftigste geboortjaar in het Stedelijk Museum plaatsvond. Na enige omzwervingen kwam de collectie van de vereniging terecht in de

◀ Bloemornament, vervaardigd door Bilderdijk, ongedateerd.

▲ Ontwerp voor een waaijerblad met landschap en twee putti, door Bilderdijk, ongedateerd.

Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit, waar tot 2015 een museumruimte was ingericht.

Zoals onder meer naar voren komt in de bijdrage van Marinus van Hattum, waren de collectioneers Klinkert en Tollens (en dat gold ook voor Wap) sportieve rivalen, die niet tot het uiterste gingen om elkaar de vondsten af te troeven en die af en toe zelfs iets ruilden. Toch was het jammer dat hun collecties, die in hoge mate complementair waren, tot voor kort fysiek gescheiden bleven. Inmiddels kwam er verandering in deze situatie. In 2018 besloot de Vereniging ‘Het Bilderdyk-Museum’ om haar collectie, die decennialang gastvrijheid had genoten bij de Vrije Universiteit, in permanent bruikleen te geven aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die haar collecties laat beheren door de Universiteitsbibliotheek Leiden. Tegelijkertijd kreeg de Vereniging de status van ‘werkgroep’ van de Maatschappij. Zo komt het dat de twee grootste Bilderdyk-verzamelingen thans alsnog broederlijk verenigd zijn. In Leiden bevindt zich hierdoor vanaf nu de grootste Bilderdyk-collectie ter wereld, die met recht een

sublieme nalatenschap genoemd kan worden. Dat ook de vele schilderijen uit het bezit van de Vereniging inmiddels een plaats hebben gekregen in een fraaie stijlkamer in het Leidse Academieggebouw, stemt tot vreugde en dankbaarheid.

Leiden is de plaats waar Bilderdyk vele jaren van zijn leven heeft doorgebracht en die hij, zoals Peter van Zonneveld in dit boek laat zien, herhaaldelijk beschreef als een paradijs op aarde en de enige plek waar hij – tot op zekere hoogte althans – gelukkig was. Dat de collectie nu in bruikleen gegeven is aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde is heel passend, wanneer men bedenkt dat Bilderdyk tientallen jaren een prominent lid van dit genootschap was. In 1780 bekroonde de Maatschappij een door hem ingezonden verhandeling over het verband tussen dichtkunst, welsprekendheid en wijsbegeerte, en zijn hele verdere leven bleef de laureaat lid.⁸ In 1830, een jaar voor zijn dood, kreeg hij van de Maatschappij een gouden erепенning, een oeuverprijs, om hem te huldigen voor zijn ver-

diensten.⁹ Nog in 2016 werd ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de Maatschappij een beeldje van Bilderdyk onthuld in het Academieggebouw van Leiden.

▲
'Bilderdykii Genio':
Bilderdyks borstbeeld
wordt met een
lauwerkrans bekroond.

Een sublieme nalatenschap

De bijdragen aan dit boek bespreken ieder een bepaald aspect van Bilderdijk, zijn leven, zijn werk en zijn tijd aan de hand van een of meer onderdelen van de collectie die nu bijeengebracht is in Leiden.

Het eerste deel toont Bilderdijk als een veelzijdig talent: niet alleen als ‘de laatste grootste dichter van Nederland’ en als taaldocent, maar ook als beoefenaar van – onder veel meer – de architectuur en de tekenkunst. Het tweede deel portretteert Bilderdijk als maatschappij- en cultuurkritisch dichter en geleerde, en laat zien hoeveel weerklink én weerzin hij opriep met zijn controversiële standpunten op het gebied van religie en politiek, God, Nederland en Oranje. In dit deel is er ook aandacht voor Bilderdijk in relatie tot schrijvende vrouwen in zijn tijd, onder wie zijn eigen echtgenote Katharina Wilhelmina Schweickhardt. Het derde deel van *Een sublieme nalatenschap* laat zien hoe ook de nalatenschap van Bilderdijk van meet af aan onderwerp is geweest van controverse. Naast fanatieke verzamelaars en bewonderaars, wier verzameldrift soms de meest bizarre vormen aannam, waren er ook mensen die met minachting neerzagen op al het Bilderdijkiaanse gewoel.

Een sublieme nalatenschap geeft zo een veelzijdig beeld van een veelzijdige persoonlijkheid en bevat nieuwe gezichtspunten. Zelfs de doorgewinterde Bilderdijkiaan zal door sommige bijdragen verrast worden. Zo maakt Harmen Beukers korte metten met een van de meest gangbare clichébeelden van Bilderdijk: dat van de aan opium verslaafde en hallucinerende dichter. De vele afbeeldingen in dit boek illustreren eveneens de grote rijkdom van de Leidse Bilderdijk-collectie.

Toen Bilderdijk in 1827 naar Haarlem verhuisde, schreef hij een ontroerend *Afscheid aan Leyden*, een vaarwel van een man met een ‘door ’t wee gebrijzeld hart’. In de laatste strofe sprak hij zijn stad toe, die hem oud had zien worden, maar die ook zijn ‘levens eerste bloem’ had aanschouwd:

Doch gy, ô Leyden, bloem der steden;
Neem dit vaarwel des Grijsaarts aan!
Herdenkt gy me, ô herdenk dit heden,
En zeg: Hy is ter dood gegaan. –
Blijmoedig des! Ja, ’k ga blijmoedig:
De weg des grafs zij zacht of bloedig,
De doodvlijm boort ook heen door ’t dons.
Vaarwel; en, blijft er van mijn zangen
Nog iets in uwen luchtkring hangen,
Zeg dan: HY LIET ZIJN HART BY ONS.¹⁰

Na 193 jaar is Bilderdijk weer thuis.